

Toteamisen ja todentamisen alalta

»Lauseita voidaan luokitella rakenteen kannalta lausetyyppeihin kuten väite-, käsky-, kysymys- ja huudahduslause.»

»Kommenttiadverbiaalit eivät yleensä esiinny muissa lausetyypeissä kuin väitelauseissa – – .»

Tähän vanhahtavaan tapaan viljelee *väitelause*-termiä yhä eräs v. 1979 ilmestynyt nykysuomen lauseopin esitys. Sen laatijalta näkyy jääneen huomaamatta, että tarjolla on kauan ollut paljon selkeämpi termi *toteamuslause*. Sitä on esittänyt ainakin E. A. Saarimaa jo sukupolven aiemmin, kirjoituksessaan »Eräitä tyyliopin termejä», joka julkaistiin v. 1950 Virittäjän Toivosen-juhlahivhossa (s. 192–195). On ilmeistä, että *toteamuslause* vastaa esimerkiksi saksan *Aussagesatz*, englannin *declarative sentence* -termien sisältöä paljon paremmin kuin tuo perinnäinen »väitelause» (tai sen toisinto »väitöslause»), joka kielitajussa viittaa lähinnä inttävään tai totuusarvoltaan muuten epäiltävään lauseeseen. Sellaisetkin ovat tietysti toteamuslauseita mutta tuskin niiden päälaji – jos varsinainen laji ollenkaan, eräistä loogisista syistä.

Harhauttavan *väitelauseen* ja *väitöslauseen* perinnettä näyttää pitäneen yllä kaksi seikkaa. Ensinnäkin toteamuslauseesta on ruotsin kieliopissa käytetty asiallisesti lähes yhtä sumuttavaa nimitystä *påståendesats*. Toiseksi E. N. Setälän sinänsä erinomaisen lauseopin mukaan (1. §) meillä on totuttu ajattelemaan, että lause saattaa sisältää »a) väitteen, esim. *Isä tulee*, b) kysymyksen – – c) toivomuksen – – d) käskyn tai kehotuksen – – e) huudahduksen – – .» »Väitteestä» puhuminen tuntuu tässä olevan hätävarapuhetta, perua niiltä ajoilta, jolloin suomesta vielä puuttui keskeinen verbi *todeta* (= ruotsin *konstatera*, saksan *feststellen*, englannin *state*, ranskan *constater*, venäjän *konstatirovat'*). E. A. Tunkelon kirjoituksesta Vir. 1911 s. 119 saa sen käsityksen, että tämä (nuoren Tunkelon tai vähän varttuneemman Knut Cannelinin sepittämä?) uudisverbi on alkanut juurtua kieleen jolloinkin vuosisadan ensimmäisinä vuosina. Se puuttuu vielä Cannelin ruots.-suom. sanakirjasta 1904; se on jo hänen suom.-ruots. sanakirjassaan 1908. Noihin asti oli tultava toimeen muilla keinoin. Vrt. *konstatera* Cannelin 1904 'varmistaa, vahvistaa; todistaa (jk) todeksi; vakuuttaa; määrätä'.

Ei muuten Saarimaan *toteamuslause*-kaan ole jäänyt ihan seuraajitta. Vastikään (1986) on ilmestynyt yläkoulun (koulunuudistustermistöä seuratakseeni »peruskoulun yläasteen») äidinkielen oppikirja, jossa on ilahduttavasti pyritty eroon koulunuudistusideologian jäykimmästä kaavamaisuudesta ja palauteltu kielioppiakin kunniaansa. Joukkoon on kuitenkin päässyt haksahduksia, sellaisia jotka kouluhallituksen olisi ollut helppo korjata. Niinpä kirjan oikeinkirjoitusopissa mainitaan pistettä käytettävän »tavallisen toteamus- tai väitevirkkeen lopussa». Tarkoitetaan tavallista toteamusvirketä. Sehän on juuri sama kuin alkuosaltaan vuosisadanvaihteen suomea kajasteleva »väitevirke».

★

Todeta-verbi ja sen vieraskieliset merkitysvastineet muuten ovat käyviä aseita myös kielellisessä manipuloinnissa. Verbiin merkitsee referaatin yhteydessä 'jonkin totena esittämistä'; referoija siis ottaa sitä käyttäessään myönteisen kannan siihen kysymykseen, pitääkö referoitu asiantila paikkansa vai ei. (Alkuperäinen puhuja tai kirjoittaja on sitä tietysti totena pitänyt tai ainakin esittänyt sen totena, jopa silloin kun on tietoisesti valehdellut.) *Todeta*-verbi on siten paikallaan silloin kun esitetty »totuus» on yleisesti tunnettu taikka kuulijan tai lukijan helppo tarkistaa: *Lehdessä todetaan, että lakkoalto laajeni huhtikuun puolivälissä.* Mutta entä jos verbiämme käytetään tähän tapaan: *Lehdessä todetaan, että opiskelijoiden tulo yliopiston päärakennukseen lakon aikana oli laitonta?* Silloin kun käsitykset laillisuudesta ja laittomuudesta ovat hämärtyneet, ei tämäläisyydestä »totuutta» voi pitää enää yleisesti tunnettuna enempää kuin helppotarkisteisena seikkana, ja siksi tässä olisi vastuullisen referoijan ollut sanottava kantaa ottamatta *Lehdessä sanotaan, että – – .* (Jos hän taas olisi ottanut kielteisen tai epäilevän kannan, hän olisi voinut sanoa vaikkapa *Lehdessä väitetään, että – – .* Silloin hän olisi antanut ymmärtää, että lehden lause hänen kannaltaan on todellinen väitelause.)

★

Samoihin aikoihin kuin *todeta* on kieleen alkanut vakiintua myös 'todeksi osoittamista, verifioimista' merkitsevä verbi *todentaa*. (Ks. Tunkelo, mp.; tämäkin verbi puuttuu Cannelinilta 1904 mutta ilmaantuu hänen leksikkoonsa 1908.) Yleiseksi se huomatakseni tuli vasta vuosisadan puolivälin jälkeen — hyvä näyte siitä, kuinka pitkä onnistuneidenkin uudissanojen itoaika usein on.

Sanan nykykäyttö ei kaipaa selittämistä. Luulisi ettei kaipaa myöskään vastaavan passiiviverbin *todentua* käyttö: se tarkoittaa todeksi osoittautumista (*Kokeessa oletus todentui*). Varmuudeksi on kuitenkin syytä *todeta*, että kielitieteen opiskelijat voivat nykyään ajautua tämän verbin virhekäyttöön, kun he eräästä 1976 ilmestyneestä deskriptiivin kieliopin nykytermistön yleisesittelystä lukevat virkkeen »/A'/ todentuu foneemina /a/ jos vartalo sisältää jonkin vokaaleista /u, o, a/» tai 1983 ilmestyneestä nykysuomea koskevasta kieliopillisesta teoksesta virkkeen »Morfofoneemi V todentuu reduplikaativisesti edellisen vokaalin kopiona». Molemmissa virkkeissä (ja monissa muissa samanlaisista kielenkäyttöä sisältävissä samojen kirjojen virkkeissä) on kysymys reaalistumisesta eli *toteutumisesta*. Huomautustani voi joku pitää vähäisenä, kun samojen kirjojen kielenkäyttö on yleensä mukiinmenevää. Ehkä huomautus kuitenkin on paikallaan siltä varalta, että tuollainen erikoisuus saisi seuraajia.

T. I.